

พระราชประวัติและภูมิหลังทางการศึกษาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2423 เมื่อประสูติทรงได้รับการเฉลิมพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และเมื่อพระชนมายุได้ 9 พรรษาได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า กรมขุนเทพทวาราวดี ทรงมีพระอนุชารวมพระมารดาซึ่งเจริญพระชนมายุจนเป็นผู้ใหญ่ รวม 4 พระองค์ คือ

1. จอมพลเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ¹
2. พลเรือเอกเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา²
3. สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีศรีพัชรินทรราชนิกุล กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย³
4. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2425 จบการศึกษาวชิราวุธจากประเทศรัสเซีย ในรัชกาลของพระเชษฐา ไททรงดำรงตำแหน่งเป็นเสนาธิการทหารบก ทรงเป็นบุคคลผู้มีบทบาทและคุมอำนาจส่วนใหญ่ของฝ่ายทหาร สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2463 ขณะเสด็จเดินทางไปพักผ่อนที่สิงคโปร์.

²ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2432 จบการศึกษาวชิราวุธมาจากประเทศอังกฤษ ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการกระทรวงทหารเรือในปี พ.ศ. 2466 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2467.

³ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2447 จบการศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ และเข้ารับราชการเป็นอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2466.

ทรงเริ่มต้นการศึกษาภาษาไทยครั้งแรกกับพระยาอิศรพันธุ์โสภณ (หนู อิศรางกูร ณ อยุธยา) เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) และพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และมี เซอร์ โรเบิร์ต มอแรนต์ (Sir Robert Morant) เป็นผู้ถวายการศึกษาภาษาอังกฤษในเบื้องต้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงมีแนวพระราชดำริในเรื่องการให้การศึกษาแก่พระราชโอรสว่า "บ้านเมืองหรือวงศ์สกุลที่จะเจริญก้าวหน้าต่อไปได้นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่ที่จะต้องคิดอ่านหาทางให้ลูกหลานและคนชั้นหลังได้ศึกษาเล่าเรียนใหม่มีความรู้มากยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกเจ้า ซึ่งเป็นพวกมีทรัพย์และยศนั้น ย่อมมีทางที่จะเสียไปได้ง่าย หากไม่พยายามพากเพียรไปหาความรู้ใส่ตน"¹ ประกอบกับทรงมีพระบรมราโชบายที่จะปรับปรุงและพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับตะวันตก แต่ยังคงกำลังคนที่มีความรู้ความชำนาญในเทคนิควิชาการสมัยใหม่ ดังนั้นจึงทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ที่จะให้พระราชโอรสทุกพระองค์ได้เสด็จออกไปศึกษาวิชาการในทวีปยุโรป เมื่อถึงชั้นเข้าอันสมควร²

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออกไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2436 ซึ่งขณะนั้นทรงมีพระชนมายุได้เพียง 12 พรรษา ผู้ที่โดยเสด็จไปครั้งนั้นคือ

1. พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ³ ในฐานะราชทูตพิเศษในยุโรป และผู้จัดการเกี่ยวกับการศึกษาในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอทั้งหลาย

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระประวัติจอมพลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช [ม.ป.ท.], 2456 , หน้า 3-4.

² เรื่องเดียวกัน.

³ ทรงเป็นพระอนุชาร่วมพระมารดากับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ.

2. พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอภากาศเกียรติวงศ์¹
3. พระมนตรีพจนกิจ² ทำหน้าที่เป็นพระอภัยและพระอาจารย์พิเศษ
4. ม.ร.ว. สิทธี สุทัศน์

เมื่อเสด็จไปถึงไคทงประทับที่เมืองไบรตันเป็นเวลาประมาณ 1 เดือน จึงได้เสด็จไปประทับที่ตำบลแอสคอต และ ณ ที่นี้ก็ได้ทรงเริ่มต้นศึกษาวิชา โดยจ้างพระอาจารย์พิเศษมาสอน ณ ที่ประทับ พระอาจารย์ที่ได้เริ่มทำการสอนเป็นคนแรกคือ เซอร์ เบซิล ทอมสัน (Sir Basil Thompson)

ใน พ.ศ. 2437 ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ตำแหน่งรัชทายาท เนื่องจากตำแหน่งรัชทายาทนี้เพิ่งจะมีขึ้นในรัชกาลนี้เป็นครั้งแรก จึงควรที่จะโคกกล่าวถึงความเป็นไปของลำดับการสืบราชสมบัติแต่ในอดีตพอเป็นสังเขป ดังนี้

¹ ได้ทรงรับสถาปนาขึ้นเป็นกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2447 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ แต่เป็นได้เพียงปีเศษก็กราบบังคมทูลลาออกและได้เสด็จกลับเข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2460 เมื่อไทยเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1.

² ได้เริ่มทำหน้าที่เป็นพระอภัย เมื่อ พ.ศ. 2437 ก่อนหน้านั้นเจ้าพระยาบรมราช (บัน สุขุม) ซึ่งเป็นพระอภัย และพระอาจารย์ของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์แรกที่เสด็จออกไปศึกษา ณ ต่างประเทศ (พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าประวิตรวิฑโนคม พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าจิรประวิตรเดช) เป็นผู้ทำหน้าที่นี้ เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอทั้งสองพระองค์ได้ทรงเจริญพระวัยและแยกย้ายกันไปศึกษาวิชาเฉพาะอย่างในประเทศต่าง ๆ แล้ว เจ้าพระยาบรมราชจึงได้เดินทางกลับเข้ารับราชการตามเดิม และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระมนตรีพจนกิจ (ซึ่งต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีตามลำดับ) ออกไปทำหน้าที่แทนตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2443.

ตำแหน่งรัชทายาทนี้ กล่าวได้ว่าเริ่มมีเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยทรงให้ชื่อว่าตำแหน่งพระมหาอุปราช การที่ทรงตั้งตำแหน่งนี้ขึ้นมากด้วยพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นการป้องกันการแย่งชิงราชสมบัติ ซึ่งมักจะเกิดขึ้นเสมอในระหว่างเปลี่ยนรัชกาล แต่ตำแหน่งพระมหาอุปราชนี้ก็มิได้มีการแต่งตั้งเป็นประเพณีสืบต่อกันมา¹

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ได้ทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งให้พระอนุชาคือ เจ้าพระยาสุรสีห์ขึ้นเป็นพระมหาอุปราชวังหน้าดำรงพระยศเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่พระองค์มิได้ทรงตั้งพระทัยที่จะให้มีสิทธิในการสืบราชบัลลังก์ดังเช่นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่จะให้ เป็นเพียงตำแหน่งที่มีฐานันดรรองลงมาจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระราชประสงค์ที่แท้จริงของพระองค์เพื่อต้องการจะให้เป็นการเฉลิมพระเกียรติพระอนุชาที่ได้รวมออกศึกสงครามด้วยกันมาเท่านั้น² ตำแหน่งพระมหาอุปราชวังหน้า นี้มิได้มีการแต่งตั้งสืบต่อกันมาทุกรัชกาล แต่ในบางรัชกาลเมื่อกรมพระราชวังบวรทิวศดลง ก็มีได้มีการแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดขึ้นเป็นแทน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งมีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นประธาน ได้พร้อมใจกันทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ขึ้นเป็นกษัตริย์แล้ว ก็ได้ทำการเลือกตั้งให้พระองค์เจ้ายอดยงยศ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรด้วย ซึ่งการกระทำเช่นนี้เป็นการผิดแปลกจากประเพณีที่เคยเป็นมา ที่พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ทรงเลือกตั้งด้วยพระองค์เอง และอาจจะเป็นด้วยเหตุนี้ประกอบกับความขัดแย้งกันระหว่างสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทำให้วังหน้ากลายเป็นกลุ่มการเมืองที่มีพลังเข้มแข็งพอที่จะท้าทาย

¹ กรมศิลปากร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (พระนคร, 2515), หน้า 7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

อำนาจทางการเมืองของวังหลวง (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระวิงพระองค์อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคตลงในปี พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงโปรดให้ยกเลิกตำแหน่งนี้เสีย โดยทรงให้เหตุผลว่าตำแหน่งพระมหาอุปราชนี้มีได้มีการแต่งตั้งเป็นประเพณีโดยสม่ำเสมอ ในบางรัชกาลที่ผ่านมาเมื่อกรมพระราชวังบวรทิวงคตในระหว่างที่ยังไม่สิ้นรัชกาล ก็มีได้มีการแต่งตั้งให้พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดขึ้นเป็นแทน ดังนั้นจึงทรงเห็นว่าตำแหน่งนี้ไม่เป็นการจำเป็นที่จะต้องมิได้ เพราะมิได้ "เป็นคุณแก่แผ่นดิน" แต่ประการใด ก็น่าจะเป็นการสิ้นเปลืองเงินในการบำรุงรักษาพระเกียรติยศอีกด้วย¹

ใน พ.ศ. 2429 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวิรุณหิต พระราชโอรสองค์ใหญ่อันเกิดแต่สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาบรมราชเทวี มีพระชนมายุครบ 9 พรรษา อันเป็นเวลาที่จะต้องประกอบพระราชพิธีเฉลิมพระนามจารึกลงในพระสุพรรณบัฏ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริเห็นควรที่จะให้มีการแต่งตั้งรัชทายาทขึ้นเป็นทางการ ดังนั้นจึงได้ทรงประกอบพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวิรุณหิต ขึ้นเป็นพระรัชทายาท เฉลิมพระนามว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวิรุณหิตสยามมกุฎราชกุมาร²

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวิรุณหิต ประสูติเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2421 ทรงเป็นพระราชโอรสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักใคร่เป็นอย่างมาก ทรงเริ่มตนการศึกษาเช่นเดียวกับพระราชโอรสองค์อื่น ๆ คือ ศึกษาภาษาไทยกับพระยาตรีสุนทรโวหาร

¹ "ประกาศในการกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทิวงคต" ประชุมกฎหมายประจำศก อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, หน้า 15-7.

² กรมศิลปากร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 26-7.

และภาษาอังกฤษ เซอร์ โรเบิร์ต มอแรนต์ แต่มีไคทรงเสด็จออกไปศึกษาต่างประเทศ เช่น พระราชโอรสสองคน ๆ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะอบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิดด้วยพระองค์เอง¹ ไคทรงไปครหาเสด็จออกปฏิบัติพระราชกรณียกิจและพระราชพิธีต่าง ๆ แทนพระองค์อยู่เสมอ อย่างไรก็ตามก็ไคทรงตั้งพระทัยที่จะให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกเมื่อทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว² แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ไคทิวงคตลงเสียบก่อน เมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2437 ซึ่งยังความเศร้าโศกเสียพระทัยและเสียใจแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการใหญ่น้อยเป็นอันมาก ด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ นี้ทรงมีพระจริยาวัตรเป็นที่ชื่นชมแก่คนทั่วไปเป็นอันมาก ซึ่งพระจริยาวัตรและพระอุปนิสัยต่าง ๆ ของพระองค์นี้อาจสังเกตได้จากบันทึกประจำวันส่วนตัวพระองค์ (Diary) ซึ่งไคทรงไว้ตั้งแต่ยังมีพระชนมายุได้เพียง 5 พรรษา³

หลังจากที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทิวงคตได้เพียง 6 วัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงได้รับหนังสือซึ่งเขียนขึ้นในนามของพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อย ขอให้ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์หนึ่งพระองค์ใดขึ้นเป็นพระรัชทายาทแทน โดยใคอ้างเหตุผลว่า "เพื่อเป็นการรักษาชาติไทยบรมประเพณี

¹ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อย, เจ้าชีวิต (พระนคร: อักษรสัมพันธ์, 2505), หน้า 474.

² เรื่องเดียวกัน.

³ สมุดบันทึกนี้ทรงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องในวันประสูติครบรอบปีที่ 5 โดยในเริ่มแรกที่ใคหว ทรงตรัสเล่าให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสภณวดี กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ เป็นผู้บันทึก เมื่อทรงเจริญพระชนมายุได้ 8 พรรษา จึงไคทรงบันทึกด้วยพระองค์เอง.

ให้เป็นมั่นคงและแน่นอน กับเพื่อเป็นการป้องกันสรรพอุบัติเหตุ อันอาจจะเกิดขึ้นในแผ่นดินโดยความที่ไม่ทราบการแน่นอน"¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ได้สนองความตองการนี้โดยพลัน โดยโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งเป็นพระราชโอรสที่มีพระชนมายุรองลงไป และประสูติแต่พระมเหสีให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารแทน เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2437 หลังจากนั้นทรงโปรดให้ชาวหลวงัญเชิญประกาศสถาปนา พรหมควย เครื่องพระราชอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และหนังสือสำคัญไปพระราชทานยังประเทศอังกฤษ และทางสถานทูตไทย ณ กรุงลอนดอนก็ได้จัดให้มีพิธีอ่านประกาศสถาปนาพระฐานันดรยศขึ้นในวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2437 ซึ่งในที่ประชุมก็ประกอบด้วยอรรคราชทูตไทย ข้าราชการ และนักเรียนไทย ที่ได้ทำการและศึกษาอยู่ ณ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปขณะนั้น

พร้อม ๆ กับที่ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ นั้น ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงพระยศเป็นนายร้อยโททหารบกในกองทหารมหาดเล็กกลมวังควย การที่ทรงโปรดพระราชทานยศนายทหารให้นี้ นอกจากจะเพื่อให้เป็นไปตามโบราณราชประเพณีแล้ว ยังมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นการฝึกหัดวิชาทหารให้แก่พระราชโอรส อันจะเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันไพร่บ้านพลเมืองต่อไปอีกด้วย พระองค์ได้ทรงกล่าวถึงการที่ทรงให้ดำรงตำแหน่งแต่เพียงชั้นผู้น้อยแค่นี้เท่านั้นว่า จะได้เป็นการฝึกหัดให้พระราชโอรสได้เรียนรู้ถึงการอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของผู้ใหญ่ก่อนที่จะได้ขึ้นเป็นผู้บังคับบัญชาต่อไปภายหลัง²

¹ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 11 ตอนที่ 43 วันที่ 20 มกราคม ร.ศ. 113, หน้า 344 อ้างถึงใน กรมศิลปากร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, (ซึ่งจะอ้างในที่ต่อไปว่า กจช.) เอกสารรัชกาลที่ 5 กระหวงวัง, (ซึ่งจะอ้างต่อไปว่า ร.5 ว.) 22/1, รางพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (ไม่ปรากฏวันเดือนปี)

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ นั้น โคหำไห้พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ซึ่งทรงเป็นผู้ควบคุมดูแลจัดการศึกษาให้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะนั้น รู้สึกหนักพระทัย คอยไม่ทรงทราบว่า จะทำการดูแลอบรมไปในแนวใดดี จึงได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ขอพระราชทานพระราชดำริในการจัดการศึกษาและการอบรมว่าควรจะให้เป็นอย่างใด ควรที่จะให้เสด็จพระราชดำเนินกลับหรือไม่ พร้อมกันนั้น ได้กราบบังคมทูลแนะนำว่าถ้าจะให้ยู่ศึกษาต่อก็คงจะศึกษาไปในทางคานการทหาร ซึ่งควรจะเป็นที่กรุงเบอร์ลิน เพราะมีสถาบันที่มื่อเสียดียงในทางนี้¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ซึ่งขณะนั้นยังทรงพระประชวรและยังไม่ทรงคลายความโศกเศร้าจากการสูญเสียพระราชโอรส ได้มีพระราชหัตถเลขาตอบ ซึ่งได้แสดงถึงความดั่งเลพระทัยและตัดสินใจพระทัยไม่ถูก คือในทางหนึ่งพระองค์ไม่ทรงต้องการที่จะให้พระราชโอรสเสด็จกลับ เพราะทรงมีพระราชประสงค์ให้ศึกษาหาความรู้อย่างเต็มที่ แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงเห็นเป็นการจำเป็นที่พระองค์จะต้องให้การอบรมสั่งสอนแก่พระบรมโอรสาธิราชฯ อย่างใกล้ชิด รวมทั้งการที่จะต้องให้พระบรมโอรสาธิราชฯ ได้ใกล้ชิดและคุ้นเคยกับพระบรมวงศานุวงศ์ และพื้นภูมิบ้านเมืองของตนก่อนที่จะรับภาระอันหนักต่อไป² ดังตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขาว่า

¹ กช., ร.5 ว.22/1, ลายพระหัตถ์พระเจ้านองยาเชอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 25 มกราคม ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437).

² กช., ร.5 ว.22/1, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ, 5 มีนาคม ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437).

ส่วนความประสงค์ซึ่งอยากจะให้กลับไม่ให้ท่านนักมืออยู่ข้าง คือ
ไม่ไวใจในชีวิตตรัสข่าวของตัวเองว่าจะไม่มีเวลาซึ่งลูกจะได
เรียนรู้อีกที่ไหนใหม่ ในการฟื้นฟูพื้นเมืองของตัว และจะ
ไม่ใคร่คุ้นเคยกับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งในกรุงและ
หัวเมืองกอบกู้เวลาซึ่งจะต้องเป็นบับังคับ จะเป็นเหมือนหนึ่งคน
ที่เขาเข้ามาใหม่ไม่รู้จักผู้ใดตลอดจนอาณาประชาราษฎร...¹

ในที่สุดทรงตัดสินพระทัยให้พระราชโอรสอยู่ศึกษาต่อไปอีกประมาณ 2 - 3 ปีหรือ
มากกว่านั้น (อนึ่ง ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จกลับจากการศึกษา
ณ ต่างประเทศ พระองค์ก็ได้โปรดให้เสด็จประพาสเยี่ยมเยียนราษฎร ณ ที่ต่าง ๆ เพื่อ
เป็นการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ภายใต้งานเมืองตามพระราชดำริคังกล่าวข้างต้นด้วย)

สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงวิตกอย่างมากก็คือ ทรงเกรงไปว่าการที่
ได้ไปศึกษา ณ ต่างประเทศเป็นเวลานานจะทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมีกิริยา
ท่าทางตลอดจนความคิดอ่านเป็น "แบบฝรั่ง" ซึ่งจะเป็นการไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง พระองค์ได้
ทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ ขยับไปยังพระเจ้าอนงยาเซอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณในเรื่องนี้ว่า

... เมื่อลูกโต [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว]
ได้กลับเข้ามาเมื่อใด ให้ใครมาเชื่อมยากนี้ให้คิดกับชาวไทย
อย่าให้มาโก่งโก่งโกทรานโดยหาทางภาโดยความคิดซึ่ง
มีไซจะห้ามไม่ให้เรียนรู้อะไรฝรั่ง อยากจะใครให้เรียน
รู้ความคิดของฝรั่ง แดอย่าให้ต้องถึงจำเป็นจะนอนจะโรยให้
กลมเกลียวไปตามเวลาของบ้านเมืองไม่ใคร่ ต้องรู้ตามท
คิดเห็นเช่นนี้ฤาคิดมาขึ้น ๆ ตามลัทธิคำคุณาของฝรั่ง เช่น
เจ้าปณณฎาญค [พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าปณณฎาญค]
อันเป็นขอที่นักถวิลถึงนัก...²

ในวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ เดือนสิงหาคม ๒๔๓๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ ขยับไปยังพระเจ้าอนงยาเซอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณในเรื่องนี้ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน.

² กจข., ร.5 ว.22/1, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ถึง พระเจ้าน้องยาเซอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ, 5 เมษายน ร.ศ. 114
(พ.ศ. 2438).

พระองค์ได้ทรงมีพระราชโอรสเลขไปอวยพรพร้อมกับมีพระบรมราโชวาทกำชับไปว่า"...ขอ
ให้รู้ตัวว่าเป็นผู้ซึ่งจะต้องรับภาระอันหนัก เพื่อประโยชน์แห่งประชุมชนทั่วหล้า แล้วแลดูตาสา
เลาเรียนวิชาการอันสมควรแก่ตำแหน่งนั้นโดยฉันทวิริยอันแรงกล้าให้สำเร็จดังประสงค์ทุก
ประการ"¹ ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีความกังวลพระทัยใน
การดูแลบรมสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชอย่างมาก

โดยทั่วไปแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายและ
แนวทางการศึกษาสำหรับพระราชโอรสดังนี้ คือ

1. ให้พระราชโอรสได้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ เพื่อมาเป็นกำลังในการพัฒนาและ
ปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบสมัยใหม่ เพราะในขณะนั้นประเทศไทยยังขาดแคลนกำลังคนผู้มี
ความรู้ในวิชาการสมัยใหม่เป็นอันมาก ซึ่งปัญหานี้พระองค์ได้ทรงแก้เป็นการเฉพาะหน้าโดย
การจ้างชาวต่างประเทศให้มาเป็นที่ปรึกษาหรือทำการไปพลางก่อน ทั้งที่มิได้ทรงมีพระราช
ประสงค์ที่จะทำเช่นนี้เลย ดังในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงพระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ ว่า

...ในเมืองเราเวลานี้ ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญ
อันใดจะเป็นไปไม่ไฉนเร็วก็เพราะเรื่องคนนี่อย่างเดียว เพราะ
เหตุขัดสนเช่นนี้ จึงต้องจำใจฝรั่ง ในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้
และความสามารถไม่พอ แต่การจำใจนั้นไม่ใช่ว่าเป็นการง่าย
แลถูกรู้จักเจนอยู่ในใจด้วยกันว่า เขาเป็นคนต่างภาษาต่างชาติ
จะซื่อตรง จงรักภักดีอะไรต่อเราหนักหนา ก็ชั่วแต่มาหาทรัพย์
กลับไปบ้าน...²

¹ กจข., ร.5 ว.22/1, พระราชโอรสเลขถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยาม
มกุฎราชกุมาร, 17 มกราคม ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437).

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธ์
สุริยศักดิ์ ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ในพระราชหัตถเลขาและ
หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระ
มนตรีพจนกิจ และพระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ ร.ศ. 113-118 (พระนคร: หางnunสวนจำกั
คิพร, 2504), หน้า 294.

และในอีกตอนหนึ่งว่า "...แต่กรั้นเราจะไม่ใช่ฝรั่ง คนเรามันไปไม่ไหวจริง ๆ ไม่ใช่ไม่ไหวด้วยกำลังวังชา ถ้าความคิดความสามารถ ไม่ไหวด้วยมันไม่มีความรู้เสียเลย"¹

ด้วยเหตุนี้จึงได้โปรดให้พระราชโอรสได้เล่าเรียนในสาขาต่าง ๆ ตามความถนัดและความต้องการของบ้านเมือง เช่น พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ² และพระองค์เจ้าอากาศเกียรติวงศ์ เรียนวิชาทหารเรือ พระองค์เจ้ายุคลฑิฆัมพร³ เรียนทางด้านการศึกษา พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร⁴ เรียนทางด้านโยธาธิการ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์⁵ เรียนด้านการศึกษา เป็นต้น

2. พระยาศรีสุทธีสุริยศักดิ์ ผู้ดูแลกิจการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า พระราชโอรสเกือบทุกพระองค์มีความประสงค์ที่จะศึกษาต่อในด้านการทหาร เพราะทรงมี

¹พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาศรีสุทธี-สุริยศักดิ์ ลงวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ในพระราชหัตถเลขา... หน้า 306.

²เมื่อทรงสำเร็จการศึกษา ได้เสด็จกลับเข้ารับราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือชายทะเล ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์และสถาปนาขึ้นเป็น กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร ใน พ.ศ. 2467 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ

³ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอุปราชมณฑลปักษ์ใต้

⁴ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงรับการสถาปนาให้เป็น กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน ทำหน้าที่บัญชาการกรมรถไฟหลวง

⁵ได้เสด็จกลับมารับราชการเป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรธิการ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2452 พระชันษาเพียง 28 ปี

ความเห็นว่าการที่ไทยถูกฝรั่งเศสคุกคามโดยกำลังอาวุธจนในที่สุดต้องเสียดินแดนในปี ร.ศ. 112 นั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากความอ่อนแอทางด้านการทหาร ประกอบกับทรงได้รับอิทธิพลแนวความคิดของประเทศตะวันตกที่ว่า "ชาติต้องเป็นทหารหมด"¹ ซึ่งพระยาวิสุทธินา มีความเห็นว่า ประเทศไทยยังต้องการบุคคลที่มีความรู้ในอีกหลายทาง การที่พระราชโอรสซึ่งเป็น "ผู้มีบุญทรัพย์ที่จะเป็นขุนเลาเรียนวิชา"² จะหันมาเรียนการทหารเสียหมดนั้นอาจจะทำให้การพัฒนาประเทศในกาลต่อไปเกิดการชะงักงันได้³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงพิจารณาและมีพระราชวินิจฉัยว่า พระราชโอรสชั้นพระองค์เจ้าจะเรียนทางด้านการทหารหรือพลเรือนก็ได้ตามแต่ใจปรารถนา แต่พระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าจะต้องเรียนทั้งด้านการทหารและพลเรือน พระองค์ได้ให้เหตุผลในพระราชวินิจฉัยนี้ว่า สำหรับในเมืองไทยนั้น โอกาสและช่องทางที่จะหาความดีในทางทหาร "ไม่ผาคโชนเหมือนการพลเรือน" ดังนั้นจึงควรที่จะได้ศึกษาไปทางด้านพลเรือน เพื่อกลับมาทำการทางค่านนี้ แต่การที่จะไปทำการทางด้านพลเรือนก็ต้องไปเป็นคนชั้นบริหาร หรือชั้นหัวหน้าไม่มีใครจะ "กล่าวรับเอาไปเป็นที่สอง" ดังนั้นจึงควรจะไปเป็นทหาร "เพื่อจะได้มีความชำนาญในการบ้านเมือง" เสียก่อน อีกประการหนึ่งทรงเห็นว่าถ้าเมืองไทยปกครองระบบ "ปาลิเมนต์" เมื่อใด "เจ้านายเป็นเข้าไปในหน้าที่พลเรือนไม่ได้ เพราะทนแอกแตก (attack = โจมตี) ไม่ไหว" จึงควรที่จะเรียนวิชาทางด้านการทหารเพื่อไว้ช่วย ส่วนพระราชโอรสชั้นพระองค์เจ้าจะเป็นทหารหรือพลเรือนก็คงจะไม่เป็นปัญหามากนัก⁴

¹หนังสือพระยาวิสุทธินา สิริยศศักดิ์ กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ในพระราชหัตถเลขา... หน้า 215.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 218.

³เรื่องเดียวกัน.

⁴พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงพระยาวิสุทธินา ลงวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ใน พระราชหัตถเลขา... หน้า 227-35.

จากพระราชดำรินี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีความเชื่อมั่นว่าเมืองไทยจะต้องมีการปกครองในระบอบรัฐสภาในอนาคตอันใกล้ จึงได้เตรียมจัดแนวทางการศึกษาสำหรับการดำรงพระองค์ของพระราชโอรสเผื่อไว้สำหรับการขึ้น

3. ทรงโปรดให้พระราชโอรสแยกไปศึกษา ณ ประเทศต่าง ๆ กันเพื่อผลประโยชน์ทางด้านการเมืองระหว่างประเทศ

ในส่วนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ซึ่งจะได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อไปนั้น ทรงเห็นว่าควรจะเรียนทางด้าน "พลเรือมากกว่าทหาร" แต่สำหรับองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองแล้ว ทรงโปรดการเล่าเรียนทางทหารมากกว่าด้านพลเรือน และไม่ยอมเข้าพระทัยว่าสิ่งอื่นจะสำคัญกว่า ถึงกับทรงมีความคิดว่า ผู้ที่ไม่ได้เรียนการทหารไม่ใช่พวกของพระองค์¹ ซึ่งความมีพระทัยแคบเช่นนี้ พระยาวิสุทธินาถ ก็ได้กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงทราบ พร้อมกับรับว่าจะหาทางแก้ไขต่อไป² แต่ในอีกทางหนึ่ง พระยาวิสุทธินาถ เห็นว่า การที่ทรงนิยมเรียนการทหารนั้นก็เป็นการดีในทางหนึ่ง คือจะได้เป็นการแก้พระนิสัยอ่อนแอ โลเล (Weakness of mind and unpunctuality) ของพระองค์ให้สิ้นไปได้³

ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงศึกษาวิชาสามัญจนสิ้นแล้ว ก็ได้ทรงหันมาศึกษาทางด้านทหาร ซึ่งรัฐบาลอังกฤษก็ได้ส่ง พ.อ. ฮูม⁴ (Colonel Hume)

¹ กจข. ร.5 กระทรวงการต่างประเทศ (ซึ่งจะอ้างในที่ต่อไปว่า ต.) 49/8 หนังสือพระยาวิสุทธินาถ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 10 มีนาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ ได้ถวายการศึกษาอยู่จนถึง ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442).

มาเป็นผู้ถวายการศึกษา พร้อมกันนั้นก็ให้ทรงศึกษาวิชาค่านพลเรือนควบคู่ไปด้วย โดยมี
มร. โอลิวีเย (Mr. Olivier) เป็นพระอาจารย์

พ.ศ. 2440 พ.อ. สุม ไคกราบบังคมทูลแนะนำให้เสด็จเข้าศึกษาในโรงเรียน
นายร้อยทหารบกแซนด์เฮ็ท ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ทรงเห็นชอบด้วย เพราะ
จะได้เป็น "โพรเฟสชัน (profession = อาชีพ) อันหนึ่ง" สำหรับพระราชโอรส และเป็น
"เครื่องผูกไมตรีกับประเทศอังกฤษ" กับทั้งจะเป็น "เครื่องชั่งดวง" ในการที่สมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถฯ ไปอยู่รัสเซียด้วย¹

หลังจากนั้นก็ให้มีหนังสือติดตอขอไปทางรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งทางรัฐบาลมิได้ขัดข้องแต่
อย่างใด ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้เสด็จเข้าศึกษายังโรงเรียน
นายร้อยทหารบกแซนด์เฮ็ทจนกระทั่งเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2441

เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนทหารบกแซนด์เฮ็ทแล้ว ก็ทรงเข้ารับ
ราชการในกรมทหารราบเบา เคอรัม (Durham Light Infantry) ที่นอร์ทแคมป์
(North Kamp) แอลเคอร์ซอต และได้เสด็จไปประจำยังหน่วยภูเขาคี 6 ค่ายฝึกทหาร
ปืนใหญ่ที่คาร์มัท หลังจากนั้นก็เสด็จไปศึกษาต่อที่โรงเรียนปืนเล็กยาว เมืองไฮท
(School of Musketry of Hythe) จนได้รับประกาศนียบัตรพิเศษและเหรียญแมนเป็น²

พ.ศ. 2442 ได้ทรงเสด็จเข้าศึกษาต่อ ณ วิทยาลัยไครซเซิซ มหาวิทยาลัย
ออกฟอร์ด

มหาวิทยาลัยออกฟอร์ดนี้เป็นมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงและมีมาตรฐานทางวิชาการสูง
ซึ่งผู้เรียนจะต้องใช้ความมานะบากบั่นมากจึงจะสามารถเรียนสำเร็จได้รับปริญญา ในค่าน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงพระยาวิสุทธินาถ ลงวันที่
11 พฤศจิกายน ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2441) ใน พระราชหัตถเลขา..., หน้า 164.

²กรมศิลปากร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (พระนคร,
2515), หน้า 91.

ระเบียบวินัย ทางมหาวิทยาลัยก็เคร่งครัดมาก เช่น ผู้เรียนจะต้องแต่งเครื่องแบบของมหาวิทยาลัย (คือสวมครุยและใส่หมวก) ไปเช่นชื่อในวิทยาลัยที่ตนสังกัดอยู่ในตอนเช้าทุกวัน หลังจากนั้นก็ต้องเข้าฟังการบรรยาย ค้นคว้าในห้องสมุด หรือพบปะกับอาจารย์ที่ปรึกษาแล้วแต่กรณี ในด้านสังคมและกิจกรรมนอกหลักสูตร ทางมหาวิทยาลัยก็ให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการเรียน เช่นได้กำหนดไว้ว่า ในภาคการศึกษาหนึ่ง นักศึกษาจะต้องมารับประทานอาหารเย็นที่มหาวิทยาลัยในจำนวนครั้งที่กำหนดให้ ถ้านักศึกษาคนใดกระทำได้น้อยกว่าที่กำหนดให้ มหาวิทยาลัยอาจจะตัดสิทธิ์ในการรับปริญญา แม้ว่าจะสอบไล่ได้แล้วก็ตาม¹

อย่างไรก็ดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มิได้ทรงอยู่ในฐานะนักศึกษาภายใต้กฎเกณฑ์ดังกล่าวมาแล้วนี้ การศึกษาของพระองค์มีลักษณะเป็นแบบส่วนตัวพระองค์ (Private) คือจะมีอาจารย์ถวายการสอนเป็นพิเศษ การไปเข้าชั้นฟังการบรรยายนั้นทรงกระทำเป็นบางครั้งเท่านั้น หลักสูตรวิชาที่ทางมหาวิทยาลัยกำหนดให้ศึกษาก็มีได้มากเท่านั้นศึกษาธรรมดาทั่วไป² ซึ่งหลักสูตรการสอนเช่นนี้เป็นหลักสูตรการสอนที่ทางมหาวิทยาลัยจัดให้สำหรับพวกเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ดีที่เข้าไปศึกษาเท่านั้น³

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ก็เนื่องจาก มร. เวอร์นีย์ (Mr. Verney) ผู้ซึ่งทำหน้าที่ดูแลการศึกษาของบรรดาพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้กราบบังคมทูลแนะนำว่าควรที่จะให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ เพื่อให้พระองค์ได้สมาคมกับบุคคลอื่นอย่างกว้างขวางมากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะโดยปกติแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ

¹ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512), หน้า 21.

² กจข., ร.5 ต. 49/26, "รายงานพระยาราชนิเทศ" (ร.ศ. 119-120 หรือ พ.ศ. 2443 - พ.ศ. 2444).

³ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ทรงเป็นผู้มีลักษณะ เครื่องขริบ ไม่ค่อยไปรศที่จะตรัสกับผู้ใด ในเวลาที่ทรงว่างจากการเรียน หรือในระหว่างการไปท่องเที่ยวพักผ่อนในวันหยุดก็จะทรงอ่านหนังสือนิทานตามนิตยสาร (ซึ่งพระยาวิสุทฐิ์ฯ เห็นว่าเป็น "นิทานเหลว ๆ") หรือแต่งบทละครมากกว่าที่จะออกไปเที่ยวเตร่ หรือเล่นกีฬาออกพระกำลัง เช่นพระราชโอรสองค์อื่น ๆ การที่ทรงประพฤติพระองค์เช่นนี้ ทำให้พระอาจารย์และพระอภิบาลรู้สึกหนักใจ เมื่อ มร. เวอร์นี่ เสนอความเห็นให้ส่งเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย จึงได้รับทูลเสนอต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ด้วยเห็นว่าอาจจะช่วยแก่พระนิสัยนี้ได้¹

ในคำเนนุษย์สัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ทรงศึกษาอยู่ ณ มหาวิทยาลัยออกฟอร์ดนั้น พระยาราชวดีสถานสุริยรัฐ ราชองครักษ์ ผู้ใกล้ชิดได้สรุปความเห็นเสนอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไว้ดังนี้

ในการรักษาพระองค์และรักษาพระนามที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชไคทรงพระประพฤติก็นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งใจสนองพระเดชพระคุณ สังกัดสองคสองอยู่เสมอก็ไม่เห็นหนทางเสื่อมเสียอันสำคัญที่จะยกเหตุขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาได้เลย พระองค์ท่านทรงพระปรีชาหลักแหลมมากเหมือนหนึ่งเสด็จมาประทับอยู่ในออกฟอร์ดนี้ การที่จะทรงสมาคมคบหาในบรรดาคุณทั้งหลาย ก็ไคทรงแบ่งเป็น 3 พวก พวกที่หนึ่งคนชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นครู ๆ ในไคราชเชิขบาง อยู่ในคอดเลขอื่น ๆ บาง ไคทรงกระทำไมตรีอ่อนน้อม เสด็จไปเยี่ยมเยียนเขาบ้าง เชิญเขามาที่เียง เพื่อประสงค์จะไคทรงรับความแนะนำเกื้อหนุนของเขาในทางทรงพระศึกษา พวกที่สองในคนทั่วไปที่ไคทรงพบปะอยู่เสมอ ๆ ก็มีรับสั่งพักทวยแสงคุณพระอุทยาไสยอารีคั้ง เช่นคนที่ไคทรงคุ้นเคยทุกทั่วหน้า เพื่อมิให้กลาวติเตียนไคว่าดีพระองค์ พวกที่สามเป็นพวกที่ไคทรงสนิทสนมด้วย คนในพวกนี้ไคทรงเลือกเฟ้นมาก เป็นคนที่มี

¹ กจข., ร.5 ค.49/8, หนังสือพระยาวิสุทฐิ์ฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 7 ตุลาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

เชื้อสายและชื่อเสียงทั้งนั้น มีบางคน เมื่อทรงคุ้นเคยเข้าแล้ว ภายหลังทรงเห็นอภัยไสยและความประพฤติที่เป็นไปโดยไม่สมควรก็ทรงทางเห็น เสีย ไม่ทรงเปิดโอกาสให้เข้ามาใกล้ เคียงใด การที่ทรงสนิสนั้นในคนพวกนั้นก็เพื่อพระประสงค์แต่ ประโยชน์คืออย่างเดียวกันนั้น ไม่ใครทรงคบหาใกล้เคียงใน จำพวกคนที่ประพฤติชั่วมีอภัยไสยอันหยาบนั้นเลย¹

ในระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่นั้น ได้ทรงศึกษาเน้นหนักไปทางประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญ (Constitutional History) ประวัติศาสตร์อินเดีย (Indian History) ประวัติศาสตร์สงครามเพนนิsula (History of Pennisular War) และ เศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) เป็นต้น วิธีการศึกษานั้น จะต้องทรงศึกษาในข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ให้เข้าพระทัยอย่างถ่องแท้ หลังจากนั้น ก็จะต้องเรียบเรียงข้อวิเคราะห์วิจารณ์ในการดำเนินนโยบายการปกครองของกษัตริย์ การจัดการปกครองของประเทศนั้น ๆ ส่งต่ออาจารย์ผู้สอนด้วย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำได้ดี เป็นที่ยกย่องชมเชยของอาจารย์ผู้สอนเป็นอันมาก²

เมื่อทรงศึกษาได้ประมาณปีเศษก็ทรงมีพระประสงค์ที่จะออกจากมหาวิทยาลัยเพื่อ เข้าศึกษาการทหารต่อยังโรงเรียนเสนาธิการทหารบก (Staff College) เพราะการที่จะ เรียนให้ได้ปริญญา นั้นจะต้องใช้เวลาต่อไปอีกประมาณ 3-4 ปี พระองค์ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

ข้าพระพุทธเจ้าใค้ศรัทธารุ่งเรืองถึงก้าวร่ำเรียนต่อไปภายนอก
ข้าพระพุทธเจ้าคิดควยเกล้าว่าถ้าได้ไป Staff College ได้
จะเป็นการดีมาก เพราะการทหารก็ใค้เรียนมาแล้ว ยัง

¹ กจข., ร.5 ต.49/26, หนังสือพระยาภาณุวงศ์กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 8 มีนาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443).

² กจข., ร.5 ต.49/26, หนังสือพระยาภาณุวงศ์กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 24 พฤษภาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443).

ชาคอยู่แต่ที่นั่นเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าถ้าได้ไป Staff College คงจะฉลองพระเดชพระคุณในการทหารได้ดีกว่า และที่โรงเรียนนี้เขาสอนวิชาต่าง ๆ นอกจากวิชาทหารด้วยอีกหลายอย่าง มีภาษาต่าง ๆ เป็นต้น เป็นที่ที่เขาขอมันนี่ถือเป็นโรงเรียนอย่างสูง นอง ๆ ข้าพระพุทธเจ้าก็จะไปเรียนโรงเรียน Staff กับเขา เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าอยากจะให้เสมอกับเขาบาง...¹

แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไม่ทรงอนุญาตเพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าจะเป็นการเสียเวลามากเกินไป และในขณะนั้นก็สมควรแก่เวลาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะเสด็จกลับมาเรียนรู้อีกการต่าง ๆ ของบ้านเมืองได้แล้ว อีกประการหนึ่งทรงเห็นว่าวิชาทางค่านพลเรือนเป็นการจำเป็นมากกว่า ไททรงกล่าวว่

บัดนี้เห็นว่าเป็นการเสียเวลาไปเพราะมกุฎราชกุมารได้เล่าเรียนมีความรู้ เป็นพื้นอยู่บ้างแล้ว เมื่อกลับกรุงเทพฯ ไทตั้งคนทำการไต่เร้วหาไต่ก็ยิ่งดีขึ้น เพราะสิ่งที่ต้องการเขาๆ เรียนในเมืองไทยใหญ่จักลักษณะที่แท้จริงของบ้านเมืองยังไม่ดีที่สุด การเล่าเรียนที่นอกสำหรับไซพอเป็นเครื่องตรึงรองต่อไปเท่านั้น สิ่งที่สำคัญของมกุฎราชกุมารที่ควรตั้งคนใหม่ นั่นก็คือ โยจิติเคอดไซแอนซ์ [Political Science = รัฐศาสตร์] อย่างหนึ่ง มีการเล่าเรียนลักษณะทำกฎหมายสำหรับบ้านเมือง และเรียนหลักฐานซึ่งเป็นหัวใจนเคาของกฎหมายที่เรียกว่า Principals of Legislation and Jurisprudence เรียนหลักฐานคอนสติติวไซออน [Constitution = รัฐธรรมนูญ] ของนา ๆ ประเทศพอไพทราบเรื่องไวบาง และเรียนไปลิติเคอด อิคอมโนมี [Political Economy = เศรษฐศาสตร์ การเมือง] และบรรคาคาที่เกี่ยวข้องของในผลประโยชน์ทางเงิน ๆ

¹ กข., ร.5 ค.49/25, ลายพระหัตถ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ กวาม บังคมพูดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ, 17 มกราคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2440).

ทอง ๆ เป็นต้น อย่างหนึ่ง ฎหมายนา ๆ ประเทศควรจะ
ให้ตั้งตนเรียนรู้เสียในเวลานี้พอเป็นเลา ๆ ไฉน ใญ่อกลับ
กรุงเทพฯ แลจะเรียนแปล่าฟังเองก็คงจะเข้าใจคงาย...¹

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้เสด็จกลับเมืองไทยใน พ.ศ.
2445 รวมเวลาที่เสด็จประทับ ณ ต่างประเทศเป็นเวลา 9 ปี

อนึ่ง ก่อนที่จะเสด็จออกจากมหาวิทยาลัยออกฟอร์ดนั้น ท่านคณบดีพาเกจ (Dean
Parget) และ เรฟเวอเรนส์ ฮัสเซล (Rev. Hassal) พระอาจารย์ที่มหาวิทยาลัย
ออกฟอร์ดได้พูดถวายเป็นความเห็น ว่า ในเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสอบเข้า
ศึกษาดังเช่นนี้เสียก่อน ซึ่งทางมหาวิทยาลัยไม่อาจจะอนุมัติให้ปริญญาได้ ดังนั้นจึงควรที่จะได้
นิพนธ์หนังสือขึ้นสักเล่มหนึ่ง เพื่อเป็นพระเกียรติยศในการที่ได้เสด็จเข้ามาศึกษา ณ สถาบัน
แห่งนี้ ก็ทั้งเพื่อเป็นการทดแทนการสอบไล่ด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรง
เห็นชอบต่อความคิดอันนี้ ดังนั้นจึงได้ทรงนิพนธ์ประวัติศาสตร์ยุโรปเรื่อง "สงครามสืบราช
สมบัติโปแลนด์" (The War of Polish Succession)² ขึ้น และในภายหลังก็ได้ส่งออกไปตีพิมพ์ ณ ที่ต่าง ๆ เป็นการแพร่หลาย

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปศึกษา ณ ต่างประเทศ ทำให้พระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีโอกาสที่จะทำการฝึกอบรมและสั่งสอนอย่างใกล้ชิด ดังที่
ทรงตั้งพระทัยที่จะกระทำต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ดังนั้นการดูแลวคั่นความประพฤติ
และการฝึกอบรมในด้านต่าง ๆ จึงตกอยู่ในหน้าที่ของพระอาจารย์และพระอภิบาล ที่พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งบุคคลให้ทำหน้าที่นี้โดยเฉพาะ ซึ่งมี
ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ บุคคลเหล่านั้นนับว่ามีบทบาทสำคัญอยู่ไม่น้อย เพราะเสมือน

¹ กจช., ร.5 ท.49/29, ร่างพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึงพระยาประสิทธิ์ศัลการ (ไม่ปรากฏวันที่และเดือน), ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444).

² กจช., ร.5 ท.49/25, หนังสือพระยาประสิทธิ์ศัลการ กราบบังคมทูลพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 4 ธันวาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443).

หนึ่งได้ทำหน้าที่แทนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระราชบิดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งได้ทำหน้าที่นี้เป็นเวลานานมากกว่าบุคคลอื่น จึงควรที่จะได้ศึกษาถึงบทบาทและแนวความคิดของพระยาวิสุทธิไวยพาเป็นสังเขป ดังนี้

พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้เริ่มรับหน้าที่ดูแลจัดการศึกษาให้แก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2436 และกลับเข้ามารับราชการในเมืองไทยตามเดิมใน พ.ศ. 2443 ก่อนหน้าที่จะรับหน้าที่นี้ ก็เคยได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ในต่างประเทศ คือ

ระหว่าง พ.ศ. 2431 ถึง 2432 ทำหน้าที่เป็นเลขานุการของพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสันทวงศ์ ในการออกไปส่งเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ 4 พระองค์ไปศึกษา ณ ต่างประเทศ และเข้าเฝ้าถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แด่กษัตริย์แห่งประเทศเยอรมนี ออสเตรีย สวีเดน เดนมาร์ก และมอบให้แก่ประธานาธิบดีของฝรั่งเศส หลังจากนั้นก็ได้แะดูงานที่ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปรวมเป็นเวลาพิเศษ

พ.ศ. 2443 ทำหน้าที่เป็นเลขานุการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุพิตนภานุวงศ์ฯ¹ เมื่อครั้งเสด็จไปถวายพระราชสาส์นแด่จักรพรรดิญี่ปุ่น และประพาสประเทศจีนและญวน²

ในการทำหน้าที่ดูแลจัดการศึกษาให้แก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นั้น อาจจำแนกศึกษาได้เป็น 2 ทาง คือ

1. ในฐานะพระอาจารย์ผู้ดูแลจัดการศึกษา พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์นี้ จัดได้ว่าเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และเข้าใจในแนวทางการศึกษาเป็นอย่างดี และทั้งยังมีความสามารถในการ

¹ ได้ทรงรับการเลื่อนพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานุพิตนภานุวงศ์ฯ และสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุขเจ้าฟ้ากรมพระยานุพิตนภานุวงศ์ฯ ในรัชกาลที่ 6 และที่ 7 ตามลำดับ

² กรมศิลปากร, "คำนำ" พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของพระยาพระเสด็จฯ..., หน้า

ถึงเกิดถึงพระอุปนิสัยและแนวพระดำริของพระราชโอรสแต่ละพระองค์ด้วย พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องที่เกี่ยวกับการศึกษาของพระราชโอรสก็มีแนวทางมาจากการกราบบังคมทูลแนะนำของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์นี้เกือบทั้งสิ้น

เมื่อพระราชโอรสทั้งหลายสำเร็จการศึกษาชั้นสามัญและจะเลือกเรียนวิชาตามที่ทรงถนัดต่อไปนั้น พระยาวิสุทธิฯ ได้สังเกตเห็นว่าพระราชโอรสทั้งหลายจะทรงหันไปศึกษาวิชาการทหาร เกือบทุกพระองค์ จึงได้กราบบังคมทูลถวายความเห็นแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เพื่อจะได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยต่อไป¹ ซึ่งความเห็นที่พระยาวิสุทธิฯ ได้ทูลเสนอต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นนักการศึกษาที่สามารถและมีสายตากไกลของพระยาวิสุทธิฯ เป็นอย่างยิ่ง ดังความสรุปในตอนหนึ่งของหนังสือกราบบังคมทูลฉบับนั้นว่า

๖. พระราชกุมารพระองค์ใดที่จะได้รับรัชทายาทหรือเป็น
 ผู้ช่วยรักษาพระราชอาณาเขต ควรที่จะได้รับความแนะนำ
 บำรุงพระปรีชาไหวทรงรอบรู้ทั้งฝ่ายพลเรือน ซึ่งเป็นการ
 บำรุง และทหารซึ่งเป็นการป้องกันรักษามีหญิงหยอนหรือ
 ดุจดลลำเอียงไปในทางใดแต่ทางเดียว จึงจะเป็นที่เห็น
 ใต้วา ในรัชกาลของพระราชกุมารพระองค์นั้น คงจะมีทั้ง
 ความบรมสุขและศักดิ์ฐานะในพระราชอาณาเขตของพระ-
 องค์ พระราชกุมารซึ่งเป็นพระอนุชานอภัยควรจะได้รับ
 ความแนะนำบำรุงพระปรีชาแยกย้ายกันไปทุกหน้าที่ของ
 ราชการบ้านเมืองไม่ไหขาดหล่น เพื่อจะได้แทรกแซงหนุน
 ช่วยกัน เหมือนเป็นพระราชอวยวะของพระเจ้าสุริยราช
 ช่วยทำนุบำรุงและรักษาพระนครทุกหน้าที่...²

¹ หนังสือพระยาวิสุทธิฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ลงวันที่
 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2441) ในพระราชหัตถเลขา... หน้า 213-9.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 216-7.

นอกจากนี้พระยาวิสุทธธำ ยังได้พยายามชักจูงให้พระราชโอรสซึ่งจะต้องเป็นผู้มีบทบาทในทางการปกครองบ้านเมืองต่อไป มีความสามัคคีต่อกัน มีความยึดมั่นรักใคร่ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ผู้ซึ่งจะทำหน้าที่ทำนุบำรุงพระราชประบุรต่อไปภายหน้า รวมทั้งพยายามให้พระราชโอรสใดคนหนึ่งเคยและรู้พระทัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ อย่างไม่มีภารกิจนอกระบบใจควย¹

2. สำหรับหน้าที่ในการเป็นพระอภิบาลนั้น นอกจากจะทำหน้าที่พูดเกล้าฯ ถวายคำแนะนำและช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ แล้ว ในด้านความประพฤติพระองค์พระอภิบาลก็มีสิทธิ์ที่จะพูดเตือนได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ได้ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระยาวิสุทธธำ ดำเนินการต่าง ๆ ได้ตามความเห็นสมควรและเหมาะสมอย่างไรก็ดี พระยาวิสุทธธำ ก็มีเกล้าฯ ที่จะใช้สิทธิ์และหน้าที่ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมอบให้ นี้ ด้วยสำนึกในฐานะของตนและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ว่าเป็น "ข้า" และ "เจ้า" มากกว่าจะนึกว่าเป็น "ครู" และ "ศิษย์" ดังจะเห็นได้จากเมื่อ มร. ทอมสัน พระอาจารย์ชาวอังกฤษ ได้สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงในพระอุปนิสัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ หลังจากที่ได้รับการศึกษาขึ้นเป็นสยามมกุฎราชกุมารว่ามีความหึงหวงในพระอิสริยยศเกินกว่าวัย ในการเล่นหรือประพฤติก้อย่างใด ที่เป็นการแข่งขันต่อกัน ถ้าเห็นว่าจะสู้เข้าไม่ได้ก็ไม่ทำควยกลัวจะเสียพระอิสริยยศ²

การที่ มร. ทอมสัน ห่วงขุ่นเช่นนี้ พระยาวิสุทธธำ ได้กราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่าเป็นการดี เพราะจะได้ทำการแก้ไขก่อนที่จะสายเกินไป ๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹หนังสือพระยาวิสุทธธำ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ลงวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 116 (พ.ศ. 2440), ในพระราชหัตถเลขา..., หน้า 147.

²หนังสือพระยาวิสุทธธำ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) ในพระราชหัตถเลขา..., หน้า 66.

เป็นตนเองแล้ว ก็คงจะไม่สามารถแก้ไขทำอะไรได้ เพราะเป็นแต่เพียง "ข้า" เท่านั้น¹

๖. ข้าพระพุทธเจ้าจึงยอมว่าเขาคือสิ่งตั้งต้นที่ครอนเสีย บางดังนี้ เพราะไทย ๆ คึงข้าพระพุทธเจ้านี้ก็เป็นเพียง แคชากับเจ้า ถึงจะรูและสังเกตเห็น/ขึ้นเมื่อใดดูว่าจะหา ของที่จะเริ่มตน ตัครอนไปก่อนผลเสียที่จะเกิดได้ก็ยาก หนักหนา เพราะทั้งกัวถึงความสามารถอาจหาญก็ไม่เพียง พอ เมื่อถึงคราวแตกลา และสุดคัมภีรญาหาของทางที่จะแก้ไข มิไฉนแล้ว มีแต่ความภักดีอยู่อย่างเดียว ก็จะไคแต่ลงนั่งเจ้า เศราชบอยุเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นเหมือนมัสเตอร์, ทอมสัน, เขาไคชวยการสำคัญในหน้าที่ของข้าพระพุทธเจ้า อย่างหนึ่งในคราวหนึ่ง...²

การที่พระยาวิสุทธวิกราชมังคละมาเช่นนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไม่พอพระทัยเป็นอย่างมาก ควบเห็นว่าพระยาวิสุทธวิกราช "ทอดธุระ" (ละเลยไม่เอาใจใส่) ในการที่ทรงมอบหมายให้ ถึงกับทรงกล่าววว่า

๖. ขอให้ถึงคำพูดแต่ก่อน ว่าจะถือตัวว่าเป็นขุนนาง ฎใหญ่เมื่อเห็นอย่างไรก็ใหญ่พุดมาตามตรง ๆ จึงจะนับว่า เป็นผู้มีใจจงรักภักดีแท้ ซึ่งจะกล่าวว่ามีใจจงรักภักดีแล้ว และจะขบเข้ เพราะไม่อาจหาญที่จะวากลาไคคังนี้ เราถือวาคำที่กล่าววจริงรักภักดีนั้น เป็นแต่สุนทรภู่ตา, เท่านั้น หนากากในเมืองไทยมีถมไป ขออย่าให้สงเขา ฎาไมบอูกกันตามจริงใจที่เห็นอุยงไคแล้ว เครื่องบูกพัน ความเชื่อถือก็เห็นจะเป็นอันกรอนอันรอยหรือลงไป ทุกที่...³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67-8.

² เรื่องเดียวกัน.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงพระยาวิสุทธวิกราช ลงวันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) ในพระราชหัตถเลขา..., หน้า 72.

แต่กระนั้นก็ดีพระยาวิสุทธิฯ ก็ยังเห็นว่าพระนิสัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ดังที่กล่าวนั้น เป็นด้วยเพราะยังเยาว์พระชันษา ถ้าทรงเจริญวัยขึ้นก็คงจะมีพระสติพอที่จะเลือกรู้ ในสิ่งที่สิ่งชั่วได้ สิ่งที่สำคัญที่ควรจะตระหนักมากกว่าอย่างอื่นก็คือ การให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงศึกษาวิทยาการให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ และเมื่อเสด็จกลับประเทศไทย ก็คงจะประพาศิพระองค์โคสมแก่พระฐานันดร ซึ่งเจริญขึ้นตามพระวัยและสมัย¹

แนวความคิดดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่ามิใช่หลักการที่ดีในการอบรมฝึกฝน ซึ่งแนวความคิดนี้ต่างไปจากพระเจ้านองยาเซอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ผู้ซึ่งได้ทรงทำหน้าที่นี้เมื่อแรกเริ่มพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จไปศึกษา ณ ต่างประเทศ พระเจ้านองยาเซอ นั้นกล่าวได้ว่ามีความรักใคร่และห่วงใยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ อย่างแท้จริง พระองค์ได้เคยกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่า จะทรงทำการดูแลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ อย่าง "นา" และ "หลาน"² ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกระทำการบางอย่างที่ไม่เหมาะสม สมเด็จพระเจ้านองยาเซอ ก็มีได้ทรงร้องขอที่จะตักเตือนว่ากล่าว การที่ทรงกระทำเช่นนี้ทำให้สมเด็จพระยาเทววงษ์วโรปการ ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมพระมารดาของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถไม่พอพระทัย ถึงกับติเตียนว่า ไม่มีความเคารพในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ³ แต่พระเจ้านองยาเซอ ก็ไม่ทรงเห็นว่าการกระทำของพระองค์เช่นนี้เป็นสิ่งที่ผิด ด้วยทรงยึดมั่นในความจงรักภักดีอย่างแท้จริงเป็นใหญ่ และพระองค์ได้มีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในเรื่องนี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ทรงเห็น

¹ หนังสือพระยาวิสุทธิฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) ในพระราชหัตถเลขา..., หน้า 78-9.

² กษ., ร.5 ว.22/3, ลายพระหัตถ์พระเจ้านองยาเซอฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437).

³ เรื่องเดียวกัน.

ว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นการถูกต้องก็แล้ว ดังตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขาที่มีไปถึงพระเจ้า
 ฮ่องยาเธอว่า "การซึ่งเธอได้กล่าวถึงความประพฤติของเธออันได้ทำอยู่ที่ตูลูกโต [พระ-
 บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว] นั้นเป็นที่พึงพอใจของฉันแล้ว..."¹

ในส่วนสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ทรงมีความเคารพรักและยำเกรงในพระเจ้า
 ฮ่องยาเธออยู่มาก แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พระเจ้าฮ่องยาเธอ มิได้ประทับอยู่เป็นผู้ดูแลการ
 ศึกษาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เป็นเวลานานพอที่จะ "ยัมยั้ง" การเติบโตของ
 พระอุปนิสัยอันไม่เหมาะสมบางอย่าง ซึ่งพระยาวิสุทธิฯ ไม่กล้าพอที่จะกระทำ ดังนั้นเมื่อ
 ทรงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วก็ปรากฏว่าพระองค์ได้ทรงแสดงออกซึ่งพระอารมณ์และการ
 กระทำแปลก ๆ ซึ่งคนทั่วไปไม่อาจจะเข้าใจได้ อาทิ การพระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการ
 ในระหว่างการเล่นโขนละคร เป็นต้น

นอกจากการคำนึงในการเป็น "ข้า" และ "เจ้า" แล้ว พระยาวิสุทธิฯ ยังมีความ
 เชื่อถือในเรื่อง "กรรม" และ "บุญญาภิหาร" และยอมรับในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยคุณ
 ซึ่งความเชื่อถือเหล่านี้เป็นความเชื่อที่มีอยู่ในคนไทยส่วนมากที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและ
 เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในหลายทางด้วยกัน เช่นเมื่อเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าฯ ทรงมีความวิตกในความประพฤติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ถวาย
 การปลอบโยน โดยการยกเอาเรื่องการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
 พระองค์ก่อนขึ้นมาอ้างว่า

... แต่เมื่อมีเหตุขึ้นจะนั้นแล้วก็ไม่มีอำนาจอันใดจะป้องกัน
 อันตรายใด ย่อมจะเป็นไปตามธรรมชาติของความเป็นไป
 ก็ผู้ใดถามมีบุญญาภิหาร สมควรแก่อย่างใดแล้วก็ตามก็

¹ กจข., ร.5 ว.22/3, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้าฮ่องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ, 5 เมษายน ร.ศ. 114
 (พ.ศ. 2438).

ความเป็นไปหาพ่นไม่ ถ้าว่างพระหฤทัยเสียไค้ตั้งนี้ก็จะ
บรรเทาพระราชนิเวศน์...¹

การที่พระยาวิสุทธิฯ มีแนวความคิดในการอบรมดูแลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ
ซึ่งเกือบจะเรียกได้ว่าเป็นการ "ทอศุระ" ในการกล่อมเกล่าพระนิสสัยโดยสิ้นเชิงนั้น อาจ
เนื่องมาจากพระยาวิสุทธิฯ มีแนวความคิดว่า สำหรับประเทศไทยแล้วพระนิสสัยของพระเจ้า
แผ่นดินมิใช่สิ่งสำคัญในการปกครองบ้านเมือง เพราะสภาพบ้านเมืองและคนไทยยังไม่อยู่ใน
ฐานะที่จะมีความคิดหรือความกล้าพอที่จะวิพากษ์วิจารณ์ในองค์พระมหากษัตริย์

พระราชนิเวศน์ฯ ภายใต้นี้มีอยู่เป็นข้อกังวลอันใหญ่หลวง ทุกวันนี้
การที่จะทรงปฏิวัติฐานพระบรมวงศานุวงศ์ประคับประคองอุ้มชู
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารให้ไค้คุณสมบัติ
ในพระองค์เป็นที่ชื่นชมของชนทั้งหลายเพื่อจะไค้สืบราชสมบัติ
สวราชสมบัติต่อไป การนี้เห็นควรเกล้าฯ ว่าไม่เป็นการ
ลำบากยิ่งยวดอันไค้ เพราะเหตุว่าสยามประเทศทุกวันนี้ เป็น
สมัยอันอยู่ในฐานะกลาง อธิษฐานด้วยคนไม่ไค้เทียมค้ำราย
โศกเขาดาคือคั้งเหมือนไทยแต่ก่อน เสียมศักรูปร่างไค้ยงก็ไค้
แลเห็นว่าจะมีจะเป็นไปไค้ และอีกประการหนึ่งเล่า ชาว
สยามทุกวันนี้ปากเสียงก็ยังไม่กล้าแหลม , เซนปากเสียงชาว
ชาติตะวันตกนี้ไปร้องปรุคผาดไค้จนถึงแก่พระราชนิเวศน์ฯ
ของพระเจ้าแผ่นดินทองผอนผ่นค้อยประเลาประโลมตาม...²

การที่พระยาวิสุทธิฯ ประเมินค่าความคิดเห็นของประชาชนต่ำเกินไปหรือในอีก
นัยหนึ่งเห็นว่า ประชาชนชาวไทยยังไม่อยู่ในฐานะ จึงทำให้พระยาวิสุทธิฯ ให้ความสำคัญใน
ด้านการเรียนรูทางวิชาการมากกว่าการกล่อมเกล่าพระนิสสัย ซึ่งโดยอันที่จริงแล้วพระนิสสัย

¹ หนังสือพระยาวิสุทธิฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) ใน พระราชหัตถเลขา...
หน้า 79.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

และแนวพระราชดำริย่อมสำคัญยิ่งกว่าการศึกษาหรือสิ่งอื่นใดทั้งหมด โดยเฉพาะในสภาพการณอย่างประเทศไทย ที่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มีอย่างไม่จำกัดด้วยศรัทธาของประชาชนที่มีต่อสถาบันนี้

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าพระยาวิสุทธีฯ ยังคงมององค์พระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นสมมุติเทพราช มากกว่าจะเป็นสถาบันที่มีบทบาทและอำนาจทางการเมือง และมีได้คิดถึงกาลต่อไปว่า เมื่อประชาชนมีการศึกษาตลอดจนมีความผันแปรในแนวความคิดซึ่งโน้มไปทางตะวันตกมากขึ้น ก็ย่อมจะมองรูปลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเป็นจริงมากกว่าจะให้ศรัทธาหรือความเชื่อต่าง ๆ มาบังคับ เมื่อพิจารณาในแง่นี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมองการณ์ได้ไกลกว่ามาก ดังจะเห็นได้จากการปฏิรูปการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2435 ซึ่งถึงแม้ว่าพระองค์จะมีได้ทรงทำการเปลี่ยนแปลงสิ่งใด ๆ ในสถาบันพระมหากษัตริย์เลยก็ตาม แต่ก็ได้ทรงกล่าวเป็นเชิงเกริ่นถึงการที่จะเปลี่ยนแปลงต่อไปในภายหน้า โดยทรงตรัสเปรียบเทียบระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และรัฐสภา (parliament) ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์จะเป็นที่ยอมรับและเป็นที่ยศรัทธาของประชาชนมากกว่ารัฐสภา และทรงเห็นว่า การปกครองโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงเป็นระบบการปกครองที่เหมาะสมสำหรับบ้านเมืองต่อไปในเวลานั้น อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ได้ทรง "รังเกียจอันใดซึ่งจะมีกฎหมายกำหนดพระบรมเชษานุภาพของพระเจ้าแผ่นดิน" ทรงเห็นว่า "เมื่อจะทำกฎหมายสำหรับใช้เป็นหลักฐานที่ทั่วถึง ก็ควรจะต้องว่าด้วยพระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินให้เป็นหลักฐานไว้ (ด้วย)"¹

จากพระราชดำรินี้เอง ทำให้เราสรุปได้ว่าแนวทางการอบรมและให้การศึกษาแก่พระราชทายาทซึ่งจะขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อไปนั้น ทรงกระทำโดยประมาณถึงกาลข้างหน้าเป็นสำคัญ คือ ทรงอบรมพระราชทายาทสำหรับเป็นกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ส่วนพระยาวิสุทธีฯ นั้นเห็นได้ชัดว่า ได้ใช้หลักการซึ่งตนได้สรุปเอาจากเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมในอดีตเป็น

¹ ดู พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน

แนวทางในการอบรม ดังจะเห็นได้จากหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
ในตอนที่หนึ่งว่า

...ข้าพระพุทธเจ้าเองสังเกตเห็น... ในสมัยใดถ้าพระบรม
เดชานุภาพแห่งพระมหากษัตริย์มากจนกว่าพระวิริยะ พระ
ปัญญา และพระกรุณาธิคุณ บานเมืองก็จะเขวไปข้าง เค็ดครอน
สมัยใดที่พระมหากษัตริย์ ทรงพระกรุณาคุณ มากกว่าพระเชชา
นุภาพ สมัยนั้นการบ้านเมืองก็มักจะไม่วุ่นวาย ฝู... ก็พากัน
โลเลเหลวไหลลงไปสู่ความชั่ว คอยหมิ่น... ว่าพระราชาญา
หรือกำเริบควย ทรงพระกรุณาเก็บ... พระเดชกับพระคุณสูง
สิ่งนี้จึงเป็นของควรมีอยู่และนำหน้าหนักเสมอกัน ในพระองค์
จะเป็นอุปการะประเทศสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ข้าพระพุทธเจ้ามุ่งหมาย
อยู่ในใจเสมอว่าจะตั้งความเพียรว่า รุ่งใหญ่เจริญขึ้นในพระบรม
โอรสธิดาราชคฤหาสน์ประการใดประการหนึ่งให้จงได้ แต่ยังคง
ระแวงอย่างหนึ่งว่าพระเชชานุภาพนั้น ต้องใช้ในเหตุที่ควร
เป็นประมาณ อย่าให้หมิ่นหนักมากไปกว่าพระกรุณาและความ
ชอบธรรม การขอมีความหวังอยู่อย่างหนึ่งว่า เมื่อเสด็จ
กลับกรุงเทพฯ ทรงพระเจริญพอที่จะรับราชการสนองพระเดช
พระคุณในกิจใดกิจหนึ่งของราชการแล้วราชการอันนี้จะเป็น
เครื่องปลุกพระเชชานุภาพให้สิทธิ์ขาดขึ้นได้ควย...¹

การที่พระยาวิสุทธธำ มีแนวความคิดที่กล่าวมานี้ ประกอบกับการที่ได้ทำหน้าที่เป็น
พระอาจารย์และพระอภิบาลแก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า เป็นเวลานาน ก็ย่อมจะทำ
ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า ทรงได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดดังกล่าวนี้ไม่มากนักน้อย
และถ้าเราจะวิเคราะห์ศึกษาแนวพระราชดำริทางการเมืองพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าเกี่ยวกับบทบาท
และหน้าที่ขององค์พระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า แล้วจะเห็นว่า เป็น
ความพยายามที่จะหันกลับไปสู่อดีตทั้งสิ้น จึงทำให้เป็นที่น่าเสียดายว่า หากพระบาทสมเด็จพระ

¹ หนังสือพระยาวิสุทธธำ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ลงวันที่
10 กรกฎาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) ใน พระราชหัตถเลขา... หน้า 114.

พระจุลจอมเกล้าฯ ผู้ทรงพระปรีชาสามารถในทางการบริหาร และมีพระราชดำริทางการเมืองอันก้าวหน้า ได้มีโอกาสอบรมและให้การศึกษาในเชิงปฏิบัติแก่พระราชโอรสอย่างใกล้ชิดแล้ว ก็คงจะทำให้พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวออกมาในอีกรูปแบบหนึ่ง และอาจจะทำให้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ว่า "ฉันจะให้ลูกศิษย์ มอบของขวัญให้แก่พลเมืองในทันทีที่ขึ้นสู่อำราชบัลลังก์ ในขณะที่สืบตำแหน่งกษัตริย์ กล่าวคือ ฉันจะให้เขาให้ป่าลิเมนต์และคอนสตีติวชัน"¹ เป็นความจริงขึ้นมาได้

ดังนั้นเราอาจจะสรุปได้ว่า ในหน้าที่ดูแลจัดการศึกษานั้น พระยาวิสุทธิฯ สามารถทำได้เป็นอย่างดี ด้วยความเป็นนักการศึกษาที่มีวิจรรย์ญาณที่ดี คือ ยึดในความต้องการของสังคมเป็นปัจจัยสำคัญ สมแก่การได้ ~~.....~~ ใ้ว่างพระราชหฤทัยให้เป็น "ครู" ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ใ้เป็น "นักปกครอง" ซึ่งจะต้องมีบทบาทและการประพฤติปฏิบัติที่ต่างไปจากพระมหากษัตริย์ในอดีตสมัย เพื่อให้สอดคล้องไปกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น พระยาวิสุทธิฯ ไม่อาจจะทำได้ก็เท่าที่ควร ด้วยเหตุผลดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

อนึ่ง ในช่วงระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากต่างประเทศจนกระทั่งเสด็จขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. 2445 - 2453) พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจดังนี้

ในค่านิจกรรรมส่วนพระองค์ ได้ทรงตั้ง "ทวีปัญญาสโมสร" ขึ้นในพระราชวังที่ประทับ สโมสรนี้ก็เช่นเดียวกับสโมสรสามัคคีทั่วไป คือ มีการเล่นกีฬา ทั้งกีฬากลางแจ้งและกีฬาในร่ม มีการออกหนังสือรายเดือนชื่อ "ทวีปัญญา" ซึ่งเป็นหนังสือที่รวมเรื่องสั้นนิทานและสารคดีทั่วไป ผู้ที่เป็นสมาชิกสโมสรดังกล่าวนี้ก็ได้แก่ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (ขณะนั้นเป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์) และบุคคลอื่น ๆ ซึ่งได้

¹พระราชดำรินี้ทรงกล่าวในที่ประชุมเสนาบดี ณ พระที่นั่งราชกรัณยสภา อ่างถึงใน ว.ช. ประสังสิต, แผ่นดินสมเด็จพระปกเกล้าฯ (พระนคร: ฅงุชชาติ, 2505), หน้า 46.

เคยตามเสด็จและทรงคุ้นเคยด้วยเมื่อประทับอยู่ ณ ต่างประเทศ¹

นอกจากนี้ ๗ พระตำหนักที่ประทับพระองค์ก็ได้โปรดขุดเลี้ยงมหาดเล็กซึ่งมีอายุระหว่าง 15-20 ปี ไว้เป็นอันมาก มหาดเล็กเหล่านั้นนอกจากจะทำหน้าที่รับใช้ในพระองค์แล้ว ยังได้เป็นเพื่อนร่วมกิจกรรมการเล่นของพระองค์ซึ่งจะโปรดให้มีขึ้นเป็นประจำทุกคืน อาทิ การเล่นเชอหนา ซิงนาง คัมปัดัมโบ การละคร โขน รวมทั้งการซ้อมรบ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงโปรดปรานเป็นพิเศษ และได้เป็นเหตุจูงใจให้ทรงตั้งกองอาสาสมัครเสือป่าเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ในเวลาต่อมา²

ในด้านการปฏิบัติหน้าที่ราชการนั้น พระองค์ได้ทรงเข้ารับราชการทหาร ได้รับสถาปนาให้เป็นนายพลเอกราชองครักษ์ตำแหน่งจเรทัพบกและบัญชาการทหารมหาดเล็ก นอกจากนี้ยังได้ทรงศึกษาและช่วยเหลือกิจการงานราชการส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย ในบางคราวพระองค์ก็จะเสด็จประพาสหัวเมืองเพื่อศึกษาถึงสภาพภูมิประเทศและสภาวะความเป็นไปของบ้านเมืองตามพระบัญชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ คือใน พ.ศ. 2450 ได้เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ พ.ศ. 2452 ได้เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ เป็นต้น

ใน พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จไปรักษาพระองค์ ณ ทวีปยุโรป ตามคำกราบบังคมทูลแนะนำของแพทย์ จึงได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ กระทำหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน³ ซึ่งพระองค์

¹พระยาสุทรพิพิธ, พระมหากษัตริย์คุณแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: ส่วนทองถิ่น, 2514), หน้า 147-69.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-91.

³ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงโปรดให้แต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการขึ้นทำหน้าที่ช่วยเหลือและให้คำปรึกษา ซึ่งได้แก่ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงนริศราวุธวิงศ์ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช

ก็ใ้ทรงปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างดีข้ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกระทำ พระองค์จะโปรดใ้มีการประชุมคณะเสนาบดีและคณะผู้สำเร็จราชการตาม กำหนด รวมทั้งจะเสด็จออกหน้าพระที่นั่งในทอนเย็นเพื่อใ้ข้าราชการได้เข้าเฝ้าถวาย รายงานและรวมประทับเสวยพระกระยาหารกับข้าราชการเหล่านั้นด้วย อย่างไรก็ตาม ใ้ เป็น ที่น่าสังเกตุว่า เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วพระองค์ก็ใ้ทรงปฏิบัติพระราช- กรณียกิจเช่นนี้อีก และทั้งการประชุมคณะเสนาบดีก็ทรงละเลยไปเป็นอันมากด้วย

ใน พ.ศ. 2453 พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้กราบถวาย บังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึง โปรดใ้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกระทำหน้าที่เป็นผู้กำกับราชการกระทรวงนี้ อีกตำแหน่งหนึ่ง แต่ทรงกระทำหน้าที่อยู่ได้เพียงไม่กี่เดือนก็สิ้นรัชกาล

สรุปใ้ว่า ในระยะก่อนเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ นอกจากพระปรีชาญาณในทางคาน การเขียนแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ยังมีใ้ทรงแสดงบทบาทหรือพระปรีชา สามารถอื่นใ้ใ้เป็นทีประจักษ์ชัดนัก แต่กระนั้นก็ตามการขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์ ในวันที่ 24 ตุลาคม 2453 ก็ใ้ทำความชื่นชมใ้แก่ประชาชนไม่น้อยทีเดียว

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย